

Ewelina Lechocka

Uniwersytet Gdański

Znaczenie i funkcja motywu klonu w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych

1. Klon – informacja etnograficzna

Klon (*Acer*) naturalnie występuje w Polsce w trzech gatunkach: klon zwyczajny, inaczej pospolity (*Acer platanoides*), klon polny, czyli paklon (*Acer campestre*) i klon jawor, nazywany powszechnie jaworem (*Acer pseudoplatanus*). Klon zwyczajny rośnie w Polsce w całym niżu, na glebach świeżych, urodzajnych, ale umie też przystosować się do całkiem przeciętnego podłoża, jako domieszka lasów liściastych i rzadziej mieszanych. Tym samym klon zwyczajny należy do najbardziej typowych składników kompleksów leśnych na terenie Warmii i Mazur, występuje przeważnie w drzewostanie lasów mieszanych, które zajmują największą powierzchnię w województwie [zob. Panfil, Polakowski 1972: 71, 76].

Drewno przedstawionego gatunku ma oryginalną żółtawobiałą barwę o lekko różowym odcieniu. Ponieważ daje się łatwo polerować i jednocześnie jest twarde, elastyczne i rezonansowe, stosuje się je chętnie w meblarstwie i wyrobie instrumentów muzycznych. Natomiast ze względu na właściwości magiczne drewno klonowe służyło do sporządzania tzw. grobowej deski¹. Wierzono, że klon posiada moc odpędzania złych mocy i dlatego układano niegdyś na surowym drewnie, ostruganym do czysta, ludzi umierających, aby ulżyć im w cierpieniu, albo już zmarłych, w celu przygotowania do pogrzebu. Natomiast w celu spotęgowania mocy klonu należało pukać w deskę, która pod

1 Często z drewna klonowego wykonywano również trumny, które broniły pogrzebanego już człowieka przed nagabywaniem przez diabła. Za najpraktyczniejsze uchodziły trumny z desek klonowych i sosnowych, gdyż pierwsze odganiały diabła od zmarłego, a drugie nie pozwalały wychodzić nieboszczykowi z grobu i straszyć żywych [zob. Ziółkowska 1983: 163–168].

żadnym pozorem nie mogła być malowana ani też niczym przykryta (jedynie słomą, którą później kładziono na rozstajach dróg, aby duch zmarłego mógł na niej odpocząć w drodze na cmentarz) [zob. Ziółkowska 1983: 163–168]. Z tego zwyczaju wywodzi swą etymologię znany związek frazeologiczny *kochać do grobowej deski* oraz żywy do dziś zwyczaj pukania w niemalowane drewno. Z klonem związana jest również inna polska paremia, według której pogoda podczas zimy uzależniona jest od pory opadnięcia klonowych liści z drzewa: „Kiedy klon wcześniej opada, srogą zimę zapowiada” [Krzyżanowski, red. 1970: 77].

Klon odgrywał znaczącą rolę w sferze zwyczajów i wierzeń Mazurów i Warmiaków. Miejscowa ludność uważała go za drzewo dobre, bezpieczne od uderzeń piorunów: sądzili tak mieszkańcy całej Warmii, Szydlak i Drygał, inaczej myśleli jedynie ludzie z Samina i Gietrzwałdu. W kulturze ludowej uznawano go za drzewo o właściwościach obronnych, które zabezpiecza przed złymi duchami, chorobami i klęskami. Dlatego też jego gałązki wchodziły w skład świętojańskich bukietów, którymi zatykano drzwi wejściowe do domostw i zabudowań inwentarskich². Podczas pierwszego wiosennego wyganiania bydła na progu obory kładziono gałęzie klonu, co miało zapobiegać oczarowaniu bydła oraz chronić przed wszelką szkodą [zob. Szyfer 1975: 70, 76, 139–140]. O wysokiej randze tego gatunku w tradycji i obyczajach świadczy również przygotowywanie przez wiernych girland z klonowych liści w święto Bożego Ciała, które jest największym wydarzeniem kościelnym w ciągu roku obrzędowego na Warmii. Ornament taki wisiał w kościele aż do Wielkiej Nocy następnego roku [zob. Cyfus 2012: 91]. W medycynie ludowej natomiast klonowi przypisywano właściwości oczyszczające organizm ze złej energii [zob. Szcześniak 2013: 116].

Gatunek ten ma szczególne znaczenie dla mieszkańców omawianego regionu, ponieważ Matka Boska Gietrzwałdzka dokonywała objawień właśnie na tym drzewie. W czasie od 27 czerwca do 16 września 1877 roku Maryja ukazywała się nad klonem rosnącym przed kościołem w Gietrzwałdzie i przemawiała po polsku m.in. do dwóch głównych jej wizjonerek, kilkunastoletnich: Justyny Szafryńskiej i Barbary Samulowskiej. W miejscu, w którym widziano postać Najświętszej Marii Panny, wybudowano kapliczkę, wokół niej rosną klony, roztaczające szerokie baldachimy nad figurą Madonny. Ponadto cmentarz w Gietrzwałdzie jest otoczony klonami. Niejednokrotnie kapłani udzielają

2 Na terenach nadnarwiańskich w czasie Zielonych Świątek niezamężne dziewczęta plotły przy ognisku wieniec zielonoświątkowy z ruty, chabru oraz klonowych (lub brzoźowych) gałązek; następnie, po założeniu go na głowę wybranej dziewczynie, obchodzono z nią pola, aby pszenica lepiej się rodziła [Szcześniak 2013: 133].

spowiedzi pod tymi drzewami pielgrzymom przybyłym na odpust w święte miejsce [zob. Zientara-Malewska 1959: 152–153].

2. Frekwencja i znaczenie motywu klonu w pieśniach ludowych

Materiał językowy uzyskany na potrzeby niniejszych badań został zebrany z 10 antologii pieśni ludowych z terenu Warmii i Mazur. Są nimi zarówno zbiory XIX-wieczne, takie jak: *Pieśni ludu znad górnej Drwęcy* Gustawa Gizewiusza, *Stoi lipa, lipuleczka* Józefa Gąsiorowskiego, *O Mazurach* Wojciecha Kętrzyńskiego oraz *Mazury Pruskie* Oskara Kolberga, jak i pieśni zebrane na początku XX wieku przez Augusta Steffena w książce *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*, antologie powstałe po drugiej wojnie światowej autorstwa Władysława Gębika, Mariana Sobieskiego, Marii Okęckiej-Bromkowej, Tadeusza Orackiego oraz pięciotomowe dzieło Barbary Krzyżaniak i Aleksandra Pawłaka.

Klon należy, obok dębu, lipy i leszczyny, do najczęściej wykorzystywanych nazw gatunków drzew w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych. Najobszerniejszą z badanych antologii i tym samym najbogatszą w obecność motywu klonu jest pięciotomowe dzieło opracowane przez Krzyżaniak i Pawłaka, w którym omawiany leksem pojawia się aż 50 razy w 17 różnych kontekstach. Pieśni ludowe zebrane przez Kolberga zawierają osiem przykładów użycia wyrazu *klon* i jego pochodnych w czterech różnych kontekstach. Sobieski zanotował sześć tekstów folklorystycznych z udziałem analizowanego leksemu (użytego w dwóch odmiennych okolicznościach), u Okęckiej-Bromkowej motyw ten pojawia się cztery razy (w trzech różnych tekstach), u Gębika trzy razy (w dwóch różnych kontekstach), a u Gizewiusza dwukrotnie (w dwóch różnych utworach). Natomiast w zbiorach Gąsiorowskiego, Kętrzyńskiego, Steffena i Orackiego analizowany leksem wykorzystany został jednokrotnie. Reasumując, we wszystkich zgromadzonych antologiach pieśni ludowych z terenów Warmii i Mazur wyraz *klon* i jego derywaty pojawiają się 79 razy, w 34 różnych kontekstach. Rozbieżność ta wynika z powtarzalności analizowanej nazwy w tekstach ludowych oraz z umieszczania w zbiorach wielu wariantów jednej pieśni.

Wyraz *klon* występuje w pieśniach ludowych wyłącznie w znaczeniu ogólnopolskim jako ‘*Acer*, drzewo liściaste z rodziny klonowatych (*Aceraceae*), o kwiatach mieszano płciowych, zebranych w zwisające grona i owocach ze skrzydełkami; dostarcza drewna stolarskiego; występuje w wielu gatunkach w strefach umiarkowanych’ [Doroszewski III 1964: 736]. Powszechnie używana w polszczyźnie podstawowa nazwa rośliny – *klon* wykorzystana została w tekstach folklorystycznych 20 razy, pozostałe użycia zapisano w gwarowej odmianie owego leksemu, czyli pod postacią *klón* z zaznaczeniem typowego

dla gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur zjawiska zwężenia i przesunięcia ku tyłowi artykulacji samogłoski *o*³. Wśród rzeczowników należących do pola semantycznego *klon* jednokrotnie pojawia się nazwa deminutywna *klonik*. Najczęściej, bo aż w 51 przypadkach, użyte zostały derywowany przymiotnik *klonowy* oraz jego forma gwarowa *klónowy*, określające przynależność gatunkową części rośliny⁴.

Motyw klonu wykorzystany w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych odnosi się wyłącznie do właściwego znaczenia rośliny, jakim jest nazwa gatunku drzewa. Leksem ten i jemu pochodne występują jedynie w znaczeniu czysto roślinnym, nazywając całą roślinę rosnącą. Jest to sytuacja nietypowa, gdyż wśród nazw roślin symptomatycznym zjawiskiem są przesunięcia metonimiczne znaczeń, które następują w zdecydowanej większości fitonimów użytych w tekstach ludowych⁵. Kwestię niejednoznaczną do rozstrzygnięcia może stanowić przymiotnik *klonowy*. Chociaż derywat, informujący o relacji zachodzącej między przedmiotami, odnosi się do liścia, co może wskazywać na znaczenie partytywne leksemu, to jest on derywatem słowotwórczym utworzonym od rzeczownika *klon* w znaczeniu ‘drzewo rosnące’. Zatem nazwa ta użyta została niewątpliwie w znaczeniu czysto roślinnym, określa przynależność gatunkową części rośliny.

3. Funkcjonowanie motywu klonu w pieśniach ludowych

Dokonując analizy funkcjonowania motywu klonu w pieśniach ludowych, przyjąłam klasyfikację zaproponowaną przez Stoffa w artykule *Problematyka teoretyczna funkcjonowania motywów roślinnych w utworach literackich*,

3 Określając zachodzące zjawiska gwarowe, powołuję się na opracowania Anny Basary [1987], Marii Biolik [2014] i Witolda Doroszewskiego [1956].

4 Stanisław Dubisz notuje w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich tylko jedną nazwę tego gatunku drzewa, tj. ogólnopolski i ogólnosłowiański *klon* [Dubisz 1977: 33].

5 Dokonując analizy semantycznej motywów roślinnych, wykorzystuję klasyfikację leksyki botanicznej zaproponowaną przez Ewę Rogowską-Cybulską w pracy zatytułowanej *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na podstawie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim)*. Na podstawie tekstowych modyfikacji znaczeń i relacji zachodzących między polisemią a monosemią autorka wyróżnia przesunięcia metonimiczne, wśród których wymienia cztery grupy znaczeń, w jakich mogą występować motywy botaniczne. Są nimi znaczenia czysto roślinne, partytywne, botaniczne i rezultatywne. Znaczenie czysto roślinne odnosi się do leksemów nazywających całą roślinę, zwłaszcza rosnącą. Znaczenie partytywne pojawia się, gdy dany wyraz użyty jest w znaczeniu części rośliny, np. *groch* jako nazwa nasiona warzywa. Znaczenie genetyczne dotyczy nazw surowca roślinnego, np. *lipa* jako nazwa drewna. Znaczenie rezultatywne natomiast stosowane jest w celu określenia wyrobów z surowców roślinnych, np. *kapusta* w znaczeniu ‘potrawa’ [Rogowska-Cybulska 2005: 83–122].

odnoszę się jednak do niej krytycznie⁶. Zrezygnowałam z funkcji: ekspresywnej, symbolicznej i dekoracyjnej z powodu braku w tekstach ludowych kontekstów, do których należałoby przypisać owe funkcje. Wykorzystałam natomiast trzy pozostałe: mimetyczną, przedmiotową i metaforyczną. Ponadto, ze względu na specyfikę analizowanego przeze mnie materiału, wyodrębniłam samodzielnie odmienne funkcje. W obrębie funkcji mimetycznej wyróżniłam dwie podgrupy: funkcję mimetyczną właściwą i relacyjną. Funkcja mimetyczna właściwa wykorzystywana jest w sytuacjach, gdy klon, będąc częścią świata przedstawionego, stoi w jego centrum, porastając określoną przestrzeń i podlegając stanom i procesom właściwym roślinie. Natomiast funkcja mimetyczna

6 Badacz stworzył klasyfikację motywów roślinnych, wyróżniając sześć głównych funkcji, w jakich występują one w utworach literackich: funkcja metaforyczna, dekoracyjna, mimetyczna, przedmiotowa, ekspresywna i symboliczna. Pierwsza z nich – metaforyczna – jest zasadniczo odmienna od pozostałych, a jej cechą różnicującą jest brak przedmiotowego odpowiednika motywu w tekście. Nazwa rośliny istnieje poza światem przedstawionym, stanowi jedynie językowy opis kreowanej rzeczywistości. Istotą funkcji jest tworzenie metafory, bycie elementem pomocniczym przenośni. Pozostałe funkcje wiążą się z przedmiotowym osadzeniem motywu w świecie przedstawionym utworu literackiego. Za najmniej istotną spośród pozostałych autor uznał funkcję dekoracyjną, gdyż występowanie motywów w tej funkcji jest bardzo rzadkie i czysto konwencjonalne. Są to elementy kompozycyjne całkowicie fakultatywne – ich obecność w literaturze ma charakter wyłącznie stylistyczny. Funkcję tę pełnią np. wszelkie wyliczenia lub wtrącenia, których nie tłumaczą żadne uzasadnienia. Funkcja mimetyczna natomiast polega na chęci przeniesienia świata realnego do fikcji literackiej. Motywy występujące w tej funkcji służą stworzeniu naturalnego tła wydarzeń, stanowiąc konsekwencję postawy naśladowania rzeczywistości, dostosowania świata empirycznego do tego, co literackie. Funkcja przedmiotowa dotyczy wykorzystania występujących obiektów przyrodniczych zgodnie z ich naturą i przeznaczeniem. Należą do niej korzyści wynikające z obcowania człowieka ze światem roślin, jak również zagrożenia wypływające z natury. Wykorzystanie obiektów przyrodniczych w celu wyrażenia nastrojów, emocji i wszelkich przeżyć wiąże się z funkcją ekspresywną. Jest ona w pewnym stopniu podobna do funkcji metaforycznej, ponieważ stanowi nośnik treści wewnętrznych i znak uczuć, jednak w odróżnieniu od funkcji metaforycznej motywy przyrodnicze występujące w funkcji ekspresywnej są składnikami świata przedstawionego. Za pośrednictwem emocjonalnego ujęcia elementów przyrody odbiorca wydobywa wiedzę i rekonstruuje właściwe dla danej epoki reakcje człowieka i jego stosunek wobec natury oraz poznaje język, którym wyrażano związek człowiek–natura. Podczas gdy funkcja ekspresywna zakłada pozaintelektualny sposób odnoszenia się do przyrody, to funkcja symboliczna wykorzystuje motywy naturalne do tworzenia najgłębszych pokładów znaczeniowych i odwołuje się do ogólnokulturowego funkcjonowania i znaczenia symboliki roślinnej. Stoff podkreśla, że funkcję symboliczną pełnią nie tylko zindywidualizowane przedstawienia, ale i ujęcia skonwencjonalizowane, zakrzeple znaki kulturowe, za których pośrednictwem literatura interpretuje i waloryzuje świat [Stoff 1997: 9–22].

relacyjna obejmuje wszystkie te konteksty, w których klon wchodzi w pewne relacje z bohaterami pieśni, stanowiąc miejsce działań ludzi bądź zwierząt.

Zdecydowana większość kontekstów, w jakich występuje wyraz *klon*, wiąże się z przedmiotowym osadzeniem motywu w świecie przedstawionym tekstów ludowych. Największą wśród nich frekwencją wyróżnia się funkcja mimetyczna właściwa, która pojawia się 12 razy, ale w dwóch różnych kontekstach. Wyraz podstawowy *klon* w znaczeniu czysto roślinnym (odnoszącym się do leksemów nazywających całą roślinę) w funkcji mimetycznej właściwej najczęściej występuje w pieśniach, w których jest mowa o liściu rosnącym na klonie: „<Daleko>, wysoko listeczki na *klonie*” [Kolberg 1966: 400], „Wysoko, daleko listeczek na *klonie*” [Gębik 1952: 37], „Wysoko, daleko listeczek na *klonie*” [Sobieski 1955: 30], „Wysoko, szeroko listeczek na *klonie*” [Okęcka-Bromkowa 1966: 206], „Wysoko, dalko listeczek na *klonie*” [Krzyżaniak, Pawlak II 2002: 238]⁷, „Wisoko, daleko listeczki na *klonie*” [KP II: 238], „Wysoko, daleko listeczek na *klonie*” [KP II: 238], „Wysoko, daleko listeczek na *klonie*” [KP II: 238], „Daleko, wysoko/ jek listek na *klonie*” [KP II: 239]. Występowanie liści na drzewie klonowym jest naturalną cechą drzewa, co jednoznacznie wpisuje motywy w funkcję mimetyczną właściwą.

Ponadto, w świetle przywołanych cytatów, klon jawi się jako drzewo o okazałych rozmiarach, którego liście znajdują się na znacznej wysokości⁸. Fragment utworu zakończony pytaniem, które w jednym z wariantów brzmi: „któż mnie pożałuje w tej dalekiej stronie?” [Okęcka-Bromkowa 1966: 206], wskazuje, iż odległość dzieląca bohaterkę od klonowych gałęzi obrazuje smutek i tęsknotę, kobieta znajduje się bowiem z dala od rodzinnego domu. Wspomina z żalem matkę, ojca i rodzeństwo, a widok wysokiego drzewa staje się inspiracją do rozważań na temat losu emigranta. Klon stanowi w tym przypadku znak domowego ogniska, symbol kojarzony z rodzinnymi terenami. Tak nakreślony wizerunek rośliny zgadza się z systemem ludowych wierzeń Mazurów i Warmiaków, którzy uznawali klon za drzewo dobre, przynoszące ochronę i dające poczucie bezpieczeństwa.

Klon jako cała roślina rosnąca, stanowiąca element świata przedstawionego, występuje również w utworach, gdzie nakreślono obraz drzewa, z którego spadają liście: „Dziadku, dziadku, nie jest cysta [woda – E.L.], napadło z *klonu* liścia” [Kolberg 1966: 384], „Dziadku, dziadku, zabrudóna, z *klónu* liścicia zaprusóna, z *klónu* liścicia zaprusóna” [KP I: 171], „Bo ta woda nie

7 Dalej cytowane źródło oznaczone jest skrótem KP, numerem tomu i stroną.

8 Wizerunek ten zgodny jest z naturalnymi cechami drzewa, gdyż, jak podają słowniki botaniczne, gatunek ten może osiągać nawet 25 m wysokości [por. Podbielkowski 1989: 156].

jest czysta, z *klonu* liści napadało” [KP II: 121]. Opadanie liści jest jednym z naturalnych procesów, którym podlegają drzewa liściaste w klimacie umiarkowanym (panującym na terenie Warmii i Mazur), zatem analizowany leksem użyty został w funkcji mimetycznej właściwej.

Omawiany motyw w funkcji mimetycznej relacyjnej natomiast, dotyczącej sytuacji, gdy między bohaterami pieśni a klonem zachodzą pewne relacje, w których drzewo stanowi miejsce działań ludzi, pojawia się w 11 kontekstach i odnosi się do znaczenia czysto roślinnego nazwy. W jednej pieśni ludowej do rosnącego drzewa o niewielkich rozmiarach, nazwanego deminutywnie *klonikiem*, przywiązano konia: „Pojechał pan na łowy do zielonej dąbrowy i uwiązał konika u małego *klonika*” [Okęcka-Bromkowa 1966: 380]. Fitoniom użyty został zatem nie tylko w celu stworzenia tła wydarzeń – jako typowy element krajobrazu, ale również jako przedmiot działań człowieka. W pozostałych utworach folklorystycznych klon przedstawiony jest jako miejsce objawień Matki Boskiej Gietrzwałdzkiej: „Gietrzwałd szczęśliwa ta wioska, bo ta Gwiazda – Matka Boska, |:objawiła się na *klonie*, swoim wiernym ku obronie:|” [KP V: 117] oraz obiekt, do którego zmierzają pielgrzymki i skierowane są modlitwy wiernych: „Wszyscy nędzni, spracowani, przybywajcie do tej Pani, |:padajcie z niskim ukłonem przed Maryjo, pod tym *klonem*:|” [KP V: 117], „Pójdźmy do Matki, bo dziwna siła ciągnie nas pod *klon*, gdzie się zjawiła” [KP V: 119], „Ażeby leczyć dusze i ciała, przybywać pod *klon* zawsze kazała” [KP V: 120]. W pieśniach ludowych o charakterze religijnym klon przedstawiony jest jako drzewo wyjątkowe, na którym Maryja nie tylko ukazała się człowiekowi, ale również obrała sobie na nim swój tron: „Nie był taki **klon** na świecie jako ten, na *klonie* przecie |:Matka Boska tron obrała, by z swym ludem przebywała:|” [KP V: 117]. Klon stał się miejscem, z którego Matka Boska rozaczała swoje łaski wobec ludzi: „Całkiem to niebieska sprawa, że Maryja tak łaskawa, |:i spogląda z *klonu* tego na ucisk ludu swojego:|” [KP V: 117], „|:Wstawszy w Gietrzwałdzie na *klonie*:|, |:otwarłaś łaskawe dłonie:|” [KP V: 120]. Ponadto utwory te przedstawiają inne szczegóły związane z objawieniami, takie jak jaśniejąca postać Marii ukazującej się na drzewie: „O, jak cudownie Maryja jaśniała, kiedy na *klonie* sie nam objawiła, śliczna, śliczna...” [KP V: 118] oraz pojawienie się jasnego obłoku nad klonem wokół Świętej: „|:Śpiewając przy Twoim boku:|, |:nad *klonem* w jasnym obłoku:|” [KP V: 120]. Przytoczone pieśni ludowe utrwalają obraz klonu jako drzewa szczególnie wyjątkowego dla mieszkańców katolickiej Warmii, posiadającego wartość niemal świętą, co potwierdzają również przywołane wcześniej źródła etnograficzne.

Motyw klonu w funkcji przedmiotowej natomiast występuje w pieśniach ludowych czterokrotnie, co przekłada się na zaledwie 5% wszystkich użyć

badanego leksemu. Działania człowieka związane z wykorzystaniem rośliny dla własnych potrzeb i korzyści dotyczą szycia sukienki⁹ z liścia klonowego: „Kiedy ja tobie klejdziczek uszyję z liścia *klonowego*” [Gizewiusz 2000: 318], „Kiedy ja tobie klejdziczek uszyję z liścia *klonowego*” [Kolberg 1966: 449]. Liść wykorzystywany jest również przez zwierzęta jako materiał służący za ubiór i jednocześnie schronienie dla ptaka: „A w tym lasecku kalinowym tam ci ptasecek śpiewa, listk’em še pszidżewa tymto *klonowym*” [Gąsiorowski 1976: 100]. Ponadto liść klonu stosowany jest w roli podstawowego surowca (wraz z kamieniami) do budowy mostów: „Z cegó budujecie, |:zamostowi ludzie:|? z kiamienia drogiygo, |:z liścia *klónowygo*:|” [KPIV: 238]. We wszystkich wskazanych pieśniach praktyczne wykorzystanie klonu dotyczy części rośliny (jaką jest liść), ale określenie *klonowy* ze względu na swą budowę słowotwórczą występuje w znaczeniu czysto roślinnym (nie partytywnym).

Ponadto przymiotnik *klonowy* odnoszący się również do liścia rośliny użyty został w pieśniach ludowych w znaczeniu metaforycznym, jako element porównania. Chociaż leksem ten w funkcji metaforycznej pojawia się w utworach folklorystycznych aż 52 razy (co stanowi ponad 65% wszystkich użyć), to reprezentowany jest zaledwie przez trzy różne konteksty. W jednym z nich wielkość klonowego listka przyrównana zostaje do małej ilości chleba, jaką otrzymuje pracownik gospodarczy. W każdym z utworów bohater ubolewa nad niezwykle trudną dolą parobka, dla którego pożywieniem po wysiłku fizycznym jest jedynie cienka kromka chleba: „A kiedy ukrają, jak *klonowy* listek, jeszcze się pytają, jeźlim zjadła wszystek” [Gizewiusz 2000: 282], „Oj dalić mi dali jak *klonowy* listek” [Kętrzyński 1988: 38], „Łukrajali glónek chleba jek *klónowy* listek” [Steffen 1931: 16], „Oj, dalić mi, dali jäk *klonowy* listek” [Kolberg 1966: 426], „Ukrajali – é mi go jek *klonowy* listek” [Gębik 1952: 35], „Ukrajóć mi glónek jek *klónowy* listek” [Gębik 1952: 37], „Cięke glonki krajo, jak *klonowy* listek” [Gębik 1952: 40], „Ukrajóć mi glónek jek *klónowy* listek” [Sobieski 1955: 30], „Ukrajali-é mi go [chleb – E.L.] jek *klonowy* listek” [Sobieski 1955: 32], „Ukrojali-é mi go jek *klonowy* listek” [Sobieski 1955: 34], „Oj, dadząć mi, dadzą jak *klónowy* listek” [Sobieski 1955: 35], „Cięke glonki krajo jak *klonowy* listek” [Sobieski 1955: 37], „Ukrajalić mi go jak *klonowy* listek” [Oracki 1957: 243], „Ukrają-ć mi glónek jak *klonowy* listek” [Okęcka-Bromkowa 1966: 6], „Cienko mi go krają, jak *klonowy* listek” [Okęcka-Bromkowa 1966: 9], „A kiedy <ukrają>, jak *klonowy* listek” [Kolberg 1966: 426], „Oj dała mi, dała | jek *klonowy* listek”

9 Słownik gwarowy definiuje nazwę *klejdzik* jako ‘wierzchni ubiór kobiecey i dziecięcy’ [Stamirowska, Perzowa 1993: 206].

[KP II: 151], „Ukrajó-ć mi glónek jek *klónowi* listek” [KP II: 226], „Oj, krajali mi chleba jak *klónowy* listek” [KP II: 226], „Ukrajó mi glónek jek *klonowy* listek” [KP II: 227], „Oj, dali-ć mi, dali jak *klónowy* listek” [KP II: 227], „Ukrojili ci mi jak *klónowy* listek” [KP II: 228], „Ukrajali glónek jek *klónowy* listek” [KP II: 228], „Ukrojali-ć mi go jek *klónowy* listek” [KP II: 228], „Niewiele-ć go dajó, jek *klonowy* listek” [KP II: 229], „ukrajó-ć mi glónek jek „od *klónu* listek” [KP II: 230], „Ukrajali mi glonek, jek *klonowy* listek” [KP II: 231], „|:„Ukrajó-ć mi chleba jek *klonowy* listek:|” [KP II: 232], „Oj dajo-ć go, dajo jak *klonowy* listek” [KP II: 234], „Oj, dadzó-ć mi, dadzó jak *klónowy* listek” [KP II: 234], „|:Ukrajó-ć go skibkie jak *klónowy* listek” [KP II: 234], „Oj, krojonc go, dajo jek *klonowy* listek” [KP II: 235], „|:Oj, dajo mi, dajo jek *klonowy* listek” [KP II: 235], „Ciyńkie glonki krajó, jak *klónowy* listek” [KP II: 235], „Oj, dali-ć mi, dali jek *klónowy* listek” [KP II: 236], „Ukrajó mi glónek jek *klónowy* listek” [KP II: 236], „Ukrajó glónuszek jek *klónowy* listek” [KP II: 237], „Ukrajali skibke jek *klónowy* listek” [KP II: 237], „Oj, krajó-ć mi, krajó jak *klónowy* listek” [KP II: 237], „Ukrajó-ć mi glónek jek *klónowy* listek” [KP II: 238], „Oj, krajó-ć go, krajó jek *klonowy* listek” [KP II: 239], „oj, dali-ć nam chleba jek *klónowy* listek” [KP II: 240], „|:Ukrajali-ć chleba jak *klonowy* listek:|” [KP II: 240], „Ukrajali chleba jek *klónowy* listek” [KP II: 241], „Ukroili chleba jak *klonowy* listek” [KP II: 241], „Oj, dali-ć ni, dali jak *klónowy* listek” [KP III: 167]. Sformułowanie *klonowy listek* użyte zostało w przywołanych cytatach w funkcji metaforycznej, stanowiąc element porównania: klonowy liść zestawiony zostaje na zasadzie podobieństwa z bardzo cienką kromką chleba. Zatem według podanego kontekstu cechą charakterystyczną liści rosnących na klonie jest wąskość, wiotkość, delikatność.

W pieśniach bohaterka łączy spożywane pieczywo z drzewem, które przypomina jej o opuszczonej ojczyźnie. Klon staje się w tym kontekście głównym symbolem rodzinnych stron, podobnie jak w utworach, w których odległość od macierzy wyrażona zostaje poprzez wysokość występowania liści klonowych na drzewie: „Wysoko, daleko, jak listek na *klonie*” [Kolberg 1966: 405], „Wysoko, daleko, jak listek na *klonie*, któż mie pozałuje w tak dalekiej stronie” [Kolberg 1966: 426], „Daleko, wysoko, jako liść na *klonie*” [Kolberg 1966: 464], „Daleko, wysoko | jek listek na *klonie*, oj, kto cie nie pozałuje | w tej dalekiej stronie” [KP II: 239]. Zastosowana metafora przedstawia klon jako drzewo bardzo wysokie, którego liście znajdują się w dużej odległości od człowieka.

Inny obraz drzewa wyrażony również za pomocą metafory prezentuje pieśń, w której drżenie serca wywołane tęsknotą za matką i rodzinnym domem przyrównane zostaje do ruchów liści rosnących na klonie: „Gdi sobie przypomne kiedajsze rozmowy, zadrzy wy mne syrce jako liść *klóno(wy)*, zadrzy

wy mnie syrcze jako liść *klónowy*” [KP IV: 37]. Szybkie, powtarzające się ruchy właściwe klonowym liściom, podobnie jak we wcześniej przywoływanych utworach, świadczą o ich delikatności i wiotkości. W zestawieniu z uczuciem smutku związanym z minionym dzieciństwem klon staje się symbolem domowego ogniska, matczynej opieki.

4. Podsumowanie

Ze względu na specyfikę badanego materiału – występowanie leksemu *klon* i jemu pochodnych wyłącznie w znaczeniu czysto roślinnym – niemożliwe staje się dokonanie rozpoznania dotyczących zależności znaczenia fitonimu od jego funkcji w tekście¹⁰. Jednakże klasyfikacja znaczeniowa analizowanej nazwy stanowi kwestię wymagającą dodatkowego omówienia. Mimo iż wszystkie wykorzystane w pieśniach leksemu należące do rodziny wyrazu *klon* występują w znaczeniu czysto roślinnym, to ich zdecydowana większość określa element drzewa, jakim jest liść. Wyrażenie *klónowy listek*, w którym nazwa gatunku drzewa odnosi się do części rośliny, określając przynależność gatunkową obiektu, występuje wyłącznie w funkcji przedmiotowej i metaforycznej. Natomiast podstawowa nazwa *klon* oraz jej oboczne formy gwarowe, odnoszące się do całej rośliny rosnącej, wykorzystane są w funkcjach: mimetycznej właściwej i mimetycznej relacyjnej.

Analiza funkcjonalna wykazała natomiast, że użycie nazwy *klon* w pieśniach ludowych służy przede wszystkim tworzeniu metafor. Fitonim, będący elementem pomocniczym przenośni, zestawiany jest na zasadzie podobieństwa cech, właściwości i miejsca występowania liści klonu do (kolejno) cienkiej kromki chleba, drzenia serca oraz odległości dzielącej człowieka od utęsknionej ojczyzny. Za pośrednictwem owych metafor wyeksponowano takie cechy klonu jak: wąskość i delikatność liści (które mogą drzeć) oraz okazałe rozmiary gatunku drzewa. Ponadto pieśni te realizują utrwalone w tradycji ludowej wyobrażenie klonu jako drzewa dobrego, niezagrażonego uderzeniem piorunów, przez co przynoszącego ochronę i dającego poczucie bezpieczeństwa. Właściwości te konotują dodatkowo wartość symboliczną klonu jako znaku domowego ogniska, rośliny kojarzonej z rodzinnymi terenami. Liczne porów-

10 Jak wynika z przeprowadzonych do tej pory przeze mnie badań, funkcje, w jakich mogą być wykorzystywane nazwy roślin, są w dużym stopniu uzależnione od znaczenia, w jakim występują fitonimy. Funkcja mimetyczna najczęściej łączy się ze znaczeniem czysto roślinnym, a funkcja przedmiotowa – z partytywnym i genetycznym. Przykłady odstępstwa od owej prawidłowości są odosobnione bądź stanowią rodzaj kompromisu ustalonego w niejednoznacznych do rozstrzygnięcia przypadkach. Natomiast zależność funkcji metaforycznej od znaczenia wyrazu uwarunkowana jest jednostkowym sposobem tworzenia metafor [zob. Lechocka 2017].

niania z udziałem klonu świadczą również o głębokim zakorzenieniu wizerunku drzewa w mentalności mieszkańców Warmii i Mazur. Wykorzystanie rośliny w celu zobrazowania cech innych przedmiotów i zjawisk dowodzi wnikliwej obserwacji jej właściwości, a także wrażliwości człowieka na piękno natury.

Nazwa *klon* wykorzystywana jest w pieśniach również w celu stworzenia naturalnego tła wydarzeń, stanowi charakterystyczny element krajobrazu, który porasta pewną przestrzeń i podlega typowym dla siebie stanom. W tych kontekstach klon przedstawiany jest jako drzewo, na którym rosną liście oraz z którego opadają liście. Kolejny raz teksty folklorystyczne eksponują liście jako najbardziej charakterystyczną część rośliny, wyznaczającą jej cechy gatunkowe.

Opisywany fitonim, pełniąc funkcję mimetyczną, występuje jednocześnie w roli obiektu wchodzącego w relacje z bohaterami pieśni ludowych. W zdecydowanej większości są to pieśni religijne dotyczące objawień Matki Bożej, dokonanych w Gietrzwałdzie na drzewie klonowym. Klon jest przedstawiony jako drzewo wyjątkowe, na którym Maryja ukazała się człowiekowi i na którym obrała swój tron, rozciągając z niego swoje łaski wobec ludzi. Jednocześnie stanowi on obiekt, do którego zmierzają pielgrzymki i kierowane są modlitwy wiernych, co generuje podniesienie klonu niemal do rangi świętości.

Wyraz *klon* użyty został ponadto w roli surowca wykorzystywanego przez ludzi i zwierzęta na własne potrzeby. Nazwa gatunku drzewa w funkcji przedmiotowej występuje w pieśniach ludowych o charakterze żartobliwym, zawierających znany topos świata na opak. Według praw odwróconej logiki bohaterowie szyją ubrania z klonowych liści bądź stosują je jako jeden z materiałów do budowy mostów. Rzeczywistą możliwość praktycznego wykorzystania rośliny prezentuje natomiast utwór, w którym liść klonu służy jako materiał – okrywa się nim ptak, co nawiązuje do wizerunku klonu jako drzewa bezpiecznego, będącego schronieniem dla zwierząt.

Warto również podkreślić, że klon to jeden z nielicznych gatunków drzew, któremu Warmiacy i Mazurzy poświęcili tak wiele miejsca w pieśniach ludowych, co stanowi swoistą nobilitację rośliny i świadczy o wyjątkowej pozycji, jaką zajmowała w życiu i kulturze tego regionu.

Bibliografia

Basara Anna (1987), *Charakterystyka fonetyczna gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur według stanu z początku lat pięćdziesiątych*, w: *Słownik gwar Ostródzkiego, Warmii i Mazur*, red. Zofia Stamirowska, t. 1, A–Ć, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.

- Biolik Maria (2014), *Dialekt warmiński: fonetyka i fonologia*, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Cyfus Edward (2012), *Moja Warmia*, Oficyna Wydawnicza Retman, Dąbrówno.
- Dubisz Stanisław (1977), *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warmińsko-mazurskich*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Doroszewski Witold, red. (1964), *Słownik języka polskiego*, t. 3, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Doroszewski Witold, Koneczna Halina, Pomianowska Wanda (1956), *Gwary Warmii i Mazur*, w: *Konferencja Pomorska. Prace językoznawcze*, red. Zdzisław Stieber, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Gąsiorowski Józef (1976), *Stoi lipa, lipuleczka. Pieśni mazurskie przez Józefa Gąsiorowskiego w 1884 roku zebrane*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Gębik Władysław, oprac. (1952), *Pieśni ludowe Mazur i Warmii*, Wydział Kultury Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Olsztyn.
- Gizewiusz Gustaw (2000), *Pieśni ludu z nad Górnej Drwęcy w parafiach ostródzkiej i kraplewskiej zbierane od 1836 do 1840 roku*, Instytut im. Oskara Kolberga, Poznań.
- Kętrzyński Wojciech (1988), *O Mazurach*, Olsztyn.
- Kłosiewicz Olga i Stefan (2011), *Przyroda w polskiej tradycji*, Warszawa.
- Kolberg Oskar (1966), *Dzieła wszystkie*, t. 40, *Mazury Pruskie*, red. Danuta Pawlak, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Wrocław.
- Krzyżaniak Barbara, Pawlak Aleksander (2002), *Warmia i Mazury*, cz. 1–5, Instytut Sztuki PAN, Warszawa.
- Krzyżanowski Julian, red. (1970), *Nowa księga przysłów i wyrażen przysłowiowych polskich*, t. 2, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Lechocka Ewelina (2017), *Znaczenie i funkcja motywu lilii w warmińsko-mazurskich pieśniach ludowych*, „*Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia Linguistica*”, t. XI.
- Nowakowska Alicja (2005), *Świat roślin w polskiej frazeologii*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Okęcka-Bromkowa Maria (1966), *Śpiewa wiatr od jezior*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.
- Oracki Tadeusz, oprac. (1957), *Poezja ludowa Warmii i Mazur*, Pax, Warszawa.
- Panfil Jan, Polakowski Benon (1972), *Przewodnik po województwie olsztyńskim. Nasza przyroda*, Liga Ochrony Przyrody, Warszawa.
- Podbielkowski Zbigniew (1964), *Słownik roślin użytkowych: polski, łaciński, angielski, francuski, niemiecki, rosyjski*, Państwowe Wydawnictwo Rolnicze i Leśne, Warszawa.

- Rogowska-Cybulska Ewa (1997), *Aktywność nominacyjna nazw roślin w gwarze wagowskiej*, w: tejże, *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na podstawie gwary wsi Wagi w powiecie tomżyńskim)*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Sobieski Marian, oprac. (1955), *Pieśni ludowe Warmii i Mazur*, Polskie Wydawnictwo Muzyczne, Kraków.
- Steffen August (1931), *Zbiór polskich pieśni ludowych z Warmji*, Towarzystwo Pomocy Dzieciom i Młodzieży Polskiej w Niemczech, Poznań.
- Stoff Andrzej (1997), *Problematyka teoretyczna funkcjonowania motywów roślinnych w utworach literackich*, w: *Literacka symbolika roślin*, red. Anna Martuszevska, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szcześniak Krystyna (2013), *Świat roślin światem ludzi na pograniczu wschodniej i zachodniej słowiańszczyzny*, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
- Szyfer Anna (1975), *Zwyczaje, obrzędy i wierzenia Mazurów i Warmiaków*, Wydawnictwo Pojezierze, Olsztyn.
- Zientara-Malewska Maria (1959), *Warmio moja miła*, Pax, Warszawa.
- Ziółkowska Maria (1983), *Gawędy o drzewach*, Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza, Warszawa.

Ewelina Lechocka

Meaning and function of maple motives in folk songs from Warmia and Masuria

This article is an analysis of maple motives, which occurred in collection of Warmian and Masurian folk songs elaborated in XIX and XX century. The purpose of this study was to define meaning and function botanic vocabulary mentioned in folkloristic texts and to compare poetic representation of maple motif with its role in every-day-life and culture of Warmia and Masuria's inhabitants. As it was deduced from maintained analysis, the folk output and botanic themes are a valuable source of information about identity of rural population from Warmia and Masuria territories. Utilization of maple motif in folksongs is characteristic for its strong resemblance to empiric reality, in which the plant plays a great role in every-day-life and in immaterial culture.

KEYWORDS: maple; meaning; function; Warmia; Masuria; folk songs.

mgr Ewelina Lechocka – Uniwersytet Gdański; główne zainteresowania naukowe: dialektologia i etnografia (przede wszystkim gwara i kultura ludowa regionu Warmii i Mazur) oraz zagadnienia związane z normami współczesnej polszczyzny.